

رساله‌ای در تاریخ تشیع

محمد نصیری*

چکیده

تشیع در طول هزار و چهارصد سال و اندی تاریخ پرفراز و فرودی را پشت سر گذاشته و در هر برهه‌ای از تاریخ حوادثی را از سر خود گذرانده و تاکنون استوار و پابرجای مانده است.

رساله حاضر ضمن بررسی این موضوع آنچه که بر رهبران دینی یعنی امامان شیعه گذشته را بیان و چگونگی رهبری حکیمانه آن معصومان را در عبور از بحرانها گوشزد نموده است.

میثاق، با توجه به اهداف تقریبی خود که به همین منظور در جمع اندیشمندان حضور یافته، به اختصار به معرفی این اثر پرداخته است. امیدست با نقد و نقب اندیشمندان به غنای هر چه بیشتر مجله افزوده شود تا باشد اندیشه تقریبی شیعه و سنی با کمال آرامش و متانت به نقد و بررسی باورهای خود بپردازند و به یک نتیجه واحد برسند تا حدودی حق و حقیقت آشکار گردد.

* دکتر محمد نصیری دانش‌آموخته حوزه و دانشگاه است. از وی تاکنون علاوه بر چندین کتاب مقالاتی نیز در نشریات علمی کشور چاپ و منتشر شده است. نصیری هم‌اکنون عضو هیأت علمی مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب است.

محمد نصیری، *تحلیلی از تاریخ تشیع و امامان(ع)*، چاپ اول: قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۴ش، ۲۶۴ ص، وزیری.

مطالعه در حقیقت امامت، سابقه‌ای بسیار طولانی در تاریخ اندیشه اسلامی دارد. آثار گوناگون، به ویژه رساله‌های مستقل در امامت و مسائل فرعی آن، نشان اهمیت مسئله نزد عالمان مسلمان است. امامت برای دانشوران شیعه، خود نقش روش‌شناسی در باورهای دینی دارد به گونه‌ای که فهم توحید و نبوت، مبتنی بر آن دانسته شده است.

افزون بر شیوه‌های نگارشی گوناگون در آثار مربوط به امامت روش‌های متعددی نیز در امامت‌پژوهی وجود دارد که شش رهیافت عمده فقهی، کلامی، عرفانی، تفسیری، روایی، تاریخی و میان‌رشته‌ای یادکردنی است. احیاناً برخی اختلاف برداشت‌ها بین اهل سنت و تشیع در مسئله امامت مربوط به همین تنوع روی آوردها باشد.

گو اینکه دانشمندان اهل سنت در بحث از امامت و جانشینی پیامبر(ص) روی‌آوری فقهی را اخذ کرده‌اند و مسئله امامت را از دیدگاه تشیع صرفاً نظریه‌ای سیاسی انگاشته و به تحلیل و پژوهش آن به عنوان یکی از مباحث فرعی - فروع - پرداخته‌اند. تشریح، توضیح و نقد هر یک از این رهیافت‌ها از حوصله این گزارش مختصر خارج است.

رهیافت تاریخی در امامت‌پژوهی، غالباً به امامت خاصه متعلق است. چنان که اشاره شد مورخان فرهنگ و تمدن اسلامی، مسئله امامت را نخستین مسئله سرنوشت‌ساز در تاریخ اسلام می‌دانند و براساس این نگرش، سعی دارند با ابزارها و روش‌های رایج در دانش تاریخ، به تحلیل آن بپردازند. مسئله اساسی دانشمندی که با روی‌آورد تاریخی به تحلیل امامت پرداخته‌اند، این است که آیا پیامبر گرامی اسلام(ص) پس از رحلت خود، شخص معینی را برای تصدی امر امامت معین کرده‌اند یا نه. شیوه آنها، نه تحلیل کلامی است که منطقیاً به دلیل اهمیت امر امامت در استمرار نبوت، به سؤال پاسخ مثبت داده شود و نه تحلیل درون‌دینی است که به نقد و تحلیل روایات پرداخته شود، بلکه شیوه آنان، مراجعه به اسناد و دلایل تاریخی است که از صدر اسلام بر جای مانده است. پرداختن به ماجرای مواجهه امت با مسئله خلافت پس از رحلت پیامبر گرامی اسلام(ص) و نقد و تحلیل این ماجرا، یکی از عمده‌ترین مباحث روی‌آورد تاریخی است. مورخان در این رهیافت، آثار متعددی نگاشته‌اند و نمونه‌ای از آن، کتاب *السقیفة و الخلافة*، نوشته عبدالفتاح

عبدالمقصود (۱۲۹۱ - ۱۳۷۲ ق.) است.

در بحث از دوره‌ها و تقسیمات تاریخ امامان اهل بیت (ع) و تحلیل و بررسی قریب به سه قرن این دوره، چند طرح و دسته‌بندی وجود دارد. اما به نظر می‌رسد اغلب این تقسیم‌ها اشکالی اساسی دارند و آن اینکه تولد امامت و پیدایش تشیع را بعد از رحلت پیامبر اکرم (ص) فرض کرده‌اند، در حالی که در چنین سخنی جای تأمل و درنگ است. بر این اساس، بهتر آن است که تاریخ امامت و تشیع را به هر چند دوره که تقسیم می‌کنیم از زمان حیات پیامبر اکرم (ص) آغاز کنیم. به این ترتیب دوره‌های زیر می‌تواند یکی از آن تقسیمات باشد:

۱. امامت و تشیع در دوران پیامبر یا همراه پیامبر (ص)؛

۲. امامت و تشیع در دوران سه خلیفه نخستین؛

۳. امامت و حکومت تشیع در دوران امام علی (ع)؛

۴. امامت و تشیع در دوران امویان؛

۵. امامت و تشیع در دوران عباسیان.

هر یک از دو دوره اخیر تقسیمات دیگری نیز می‌تواند داشته باشد، چنان که در برخی منابع و متون اصیل شیعی به این نکته توجه شده است.

آنچه در این میان دارای اهمیت فراوان است شناخت دقیق و صحیح زندگانی امامان و چگونگی رفتار و آموه‌های عملی آنان در مواضع گوناگون: جهاد، سیاست، اجتماع، فرهنگ و ... است که نه تنها برای امت اسلامی تمام انسان‌ها، بلکه همواره برای متعالی، سودمند، راهگشا و رهایی‌بخش خواهد بود.

با عنایت به آنچه گذشت در کتاب مذکور تلاش شده است با توجه به این مراحل، زندگی امامان شیعه و وضعیت شیعیان در این دوره‌ها بررسی و تحقیق شود.

کتاب دارای پنج فصل است: در فصل اول، به واژه و اصطلاح‌شناسی شیعه، چگونگی پیدایش آن و برخی دیدگاه‌های موجود پرداخته شده است. طرح اصلی این مطالب و روش عرضه آن، تقسیمات و احتمال‌هایی که پیش روی رسول خدا (ص) بوده است برگرفته از اندیشه‌های علامه شهید محمدباقر صدر - رضوان الله تعالی علیه - است که در جای جای مطالب به آن ارجاع داده شده است. این فصل با همین قالبی که عرضه شده است برای نخستین بار در این نوع کتاب‌ها مطرح می‌شود و امید است اساتید و صاحب‌نظران بدان توجه بیشتری کنند و آن را دقیق‌تر وارسند. در فصل دوم، موضوع جانشینی پیامبر، ماجرای سقیفه، عهدنامه جانشینی خلیفه اول، شورای

شش نفره خلیفه دوم و نیز چگونگی مراجعه مردم به امام علی(ع) و شکل گیری حکومت آن حضرت بررسی شده است.

فصل سوم، حکمت و حکومت امام علی(ع)، موانع و مشکلات حکومت و نیز سیره و سیمای حکومت امام علی(ع) نمایانده شده است.

فصل چهارم، به زندگی و ابعاد فعالیت‌های امامان(ع) در مقتضیات گوناگون زمان در دوران امویان پرداخته است. دورنمای وضعیت شیعه در این دوره، صلح در اسلام و علل و عوامل صلح امام حسن(ع)، ماهیت، انگیزه و علل قیام امام حسین(ع) و ابعاد فعالیت‌ها و مبارزات امام سجاد(ع) و امام باقر(ع) در ادامه همین فصل آمده است.

فصل پنجم، به ابعاد فعالیت‌ها و مبارزات دیگر ائمه اهل بیت(ع) در دوره عباسیان پرداخته است. وضعیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی این دوره، فعالیت‌های امامان(ع) و یاران آنان و چگونگی مواجهه با حاکمان عباسی در همین فصل بررسی شده است. اشاره به عدالت‌گستر جهان، نایبان خاص آن حضرت و برخی فعالیت‌های آنان در دوران غیبت صغری نیز از مباحث پایانی این فصل است.

نقاط قوت و ضعف کتاب

۱. احیاناً یکی از نقاط قوت کتاب این است که هر فصل ناظر به مطلب مهمی است که یا کمتر بدان پرداخته شده و یا شبهه و شبهاتی پیرامون آن وجود دارد، و حداقل به یک یا چند سؤال مهم پاسخ داده شده است. در فصل اول به سؤال اساسی علت گرایش ایرانیان به تشیع از زبان استاد شهید مطهری پاسخ داده شده است. در نکته فصل دوم تلاش شده است مجموعه‌ای از تلاش‌های امام علی(ع) برای استمرار رسالت از مجرای امامت عرضه شود و به مجموعه‌ای از فعالیت‌های امام علی(ع) و صدیقه طاهره، فاطمه زهرا(س) و نیز سایر شرایط و اوضاعی بررسی گردد که مقتضی سخن امام(ع) بوده است، چنان که در همین فصل سؤال مربوط به کیفیت وراثت امامان(ع) از یکدیگر و از پیامبر اکرم، که مبتنی بر وراثت علمی و معنوی و شایستگی‌های الهی است بررسی شده است. در فصل سوم به سؤال دانش سیاسی امام علی(ع) و علت ناپایداری حکومت آن حضرت پاسخ داده شده است. نویسنده در نکته فصل چهارم کوشیده تا به این سؤال پاسخ دهد که آیا تشیع مذهبی روحی، فکری و معنوی است یا افزون بر آن به مسائل سیاسی و اجتماعی نیز اهتمام دارد و در آن نظریه تفکیک میان تشیع روحی و تشیع سیاسی مردود شمرده شده و به ابعاد فعالیت‌های سیاسی امامان مکتب اهل بیت پس از امام حسین(ع) توجه شده است.

در نکته‌ی مربوط به فصل پنجم سعی کرده است اصطلاحات مهمی چون اهل بیت، صحابه و تابعین، حدود و ثغور هر یک و دامنه‌ی معنایی آنها را با عنایت به روایات و متون اصیل اسلامی معرفی نماید.

۲. نکته‌ی احیاناً دارای اهمیت دیگر کتاب این است که سبک کتاب، آموزشی است و به عنوان کتاب درسی نوشته شده است. به همین جهت افزون بر توجه به متن استوار که بتواند توجه عموم خوانندگان و به ویژه دانشجویان را جلب کند در پایان هر فصل سه کار انجام شده است: الف) مهم‌ترین پرسش‌های فصل که عمده‌ی تحلیلی نیز هستند تذکر داده شده است؛ ب) موضوعات متنوعی برای فعالیت‌های علمی پیشنهاد شده. بعضاً کتاب‌های خوبی که برای کنفرانس یا نوشتن مقاله مناسبند، یا موضوعاتی که جای تحقیق بیشتر دارد و ... نیز عرضه شده است؛ ج) منابع روزآمد که در حال حاضر عمده‌ی بازار کتاب یافت می‌شود و حاوی آخرین تحقیق‌ها در مباحث مربوط به هر فصل است، نام برده شده است تا علاقه‌مندان بتوانند دامنه‌ی معلوماتشان را تکمیل کنند.

۳. چنان‌که اشاره شد توجه به شبهات و لزوم پاسخ به ابهامات و دیدگاه‌های موجود درباره‌ی پیدایش تشیع، نویسنده را واداشته است، با موضوع منفعلانه برخورد نماید، اگر چه اصل مطلب از جهتی مثبت و نقطه‌ی قوت است شاید از جهتی هم نقطه‌ی ضعف باشد، چرا که به هر حال اصل طرح پرسش پیدایش، غیرمستقیم ممکن است القا کننده‌ی نوعی گسست میان اسلام و تشیع باشد. اگر چه نویسنده کلاماً به این موضوع توجه داشته و دغدغه اصلی‌اش همین مطلب است. با این حال امیدوار است در تجدید نظری که به زودی انجام خواهد شد فصلی تحت عنوان پیدایش اهل تسنن نیز بیفزاید و یا حداقل در نکات فصل اول گنجانده شود.

۴. نکته‌ی دیگری که احیاناً نقطه‌ی ضعف کتاب باشد این است که به سیره‌ی تربیتی ائمه(ع) کمتر توجه شده است. طرح ابعاد سیره‌ی ائمه‌ی اهل البیت در موضوعات کاربردی، که امروزه جامعه‌ها با آنها درگیرند، احیاناً بتواند کتاب را کامل کند. نویسنده امیدوار است بتواند حداقل، لطیفه‌ها و نکته‌های معنوی از سیره‌ی ائمه(ع) را، که طی چندین سال فراهم آورده به نحوی در این مجموعه بیاورد. سخن آخر اینکه امیدوارم این کتاب بتواند اذهان خوانندگان هوشمند را به مسائل اساسی تاریخ اسلام و تشیع برانگیزد و نمونه‌ی کوچکی باشد برای طرح مباحث مختلف تاریخ اسلام و تشیع، در فضای علمی و دور از احساسات و بدون دامن زدن به اختلافات، که تنها یا کار دشمنان آگاه است و یا دوستان نادان.

به اعتقاد مؤلف، باید مطالب عرضه شده تکمیل و احیاناً اصلاح و در آن تجدید نظر شود از این رو، وی به نکته‌سنجی‌های دانشوران و اساتید حوزه و دانشگاه ارج می‌نهد.

